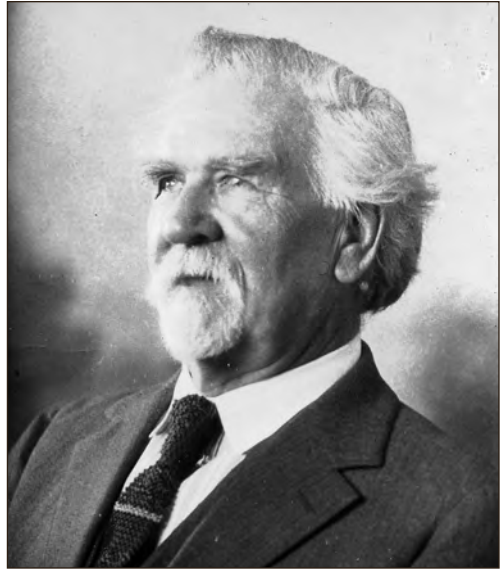

Üks lugu mitmetest. Andres Saal kui fotograaf

Vilve Asmer

Andres Saal. EKLA, B-79:2

Ajalugu tunneb paljusid huvitava elukäiguga ja loomult mitmekülgeid inimesi. Üks neist on vaieldamatult olnud Andres Saal (1861–1931) – eesti kirjanik, ajakirjanik, fotograaf, kartograaf ja etnoloog, kes elanud ja töötanud erinevates riikides ja maailmajagudes. Kuigi tuntud rohkem kirjanikuna, on pakkunud ja pakub lisaks ta loomingule põnevust ka tema elu ja tegevus laiemalt. Juba 1930. aastatel hakkas Andres Saali biograafilisi andmeid koguma tollane üliõpilane Eduard-Enn Koemets, tulemuseks oli 210 lehekülge tema elukäiku ja tööd puudutavat käsikirjalist materjali.¹ Kaasmaalase elu ja tegemiste vastu ilmutas tõsist huvi Kalifornias elanud Albert Simm, kes sai innustust 1966. a. USA eestlaste ajakirjas Meie Tee ilmunud üleskutsesest Andres Saali kohta andmeid koguda. Nii on tänaseks Eesti Kultuuriloolises Arhiivis (EKLA) hoiul kaust tema kuue aasta jooksul (1966–1971) kokku koondatud materjalidega. Lisaks A. Simmi kirjutatud põhjalikule artiklile „Andres Saal – Eesti vaimuaristokraat“ sisaldab see koopiaid dokumentidest, ajaleheartiklitest, kirjavahetustest, kogutud mälestustest ja fotodest.² Üks kaasahaaravamaid lugemisi ja terviklikumaid käsitlusi on aga Olaf Klaasseni 1996. a. ilmunud raamat „Hüvasti, Insulinde!“, mis

keskendub Andres Saali elule ja tööle Indoneesias ning seda nii ajaloo kui kaasaja sündmuste taustal. Kirjeldatud on tema pikki reise, huvi India kultuuri ja budismi vastu ning lühemalt ka varasemaid eluaastaid ja pensionäripõlve Kalifornias. Ajaloolasena on autor osanud kõike seda edasi anda väga detailitäpselt, ilmselgelt eelnevale põhjalikule uurimistöole tuginedes.

Mälestusi, kirjutisi ja artikleid Saalist on varasemast ajast veelgi, ka diplomitoid. Siiski ei saa väita, et temast liiga palju oleks kirjutatud. On huvi tuntud ta käsikirjalise, kuid vähem fotoarhiivi vastu, mis on hoiul Eesti Kultuuriloolises Arhiivis. Ehkki õppinud fotograafina tegutses Andres Saal Eestis vaid mõned aastad, on tema tegevus meie kultuuriajalukku jäänud ajalehe Olevik kujunemisel esimeseks illustreeritud perioodikaväljaandeks. Fotoajaloolane Peeter Tooming on käsitlenud seda perioodi ning seost Olevikuga põgusalt oma artiklis „Meisterfotograaf Andres Saal“,³ kus ta muu hulgas nimetab teda 19. sajandi lõpukümnendite üheks õppinumaks ning erudeeritumaks piltnikuks tervel Maarjamaal. Kuna A. Saali EKLA-s arhiveeritud pildikogu on teistest erinev oma eksootilisuse poolest – peamiselt pildistustega Jaava saarelt – ning siiani väga vähesel määral publitseerimist leidnud vaid

¹ E. Koemets. A. Saali biograafia koostamise materjale. EKLA, f. 113, m. 13:6.

² Andres Saal 1861–1931. Eesti ärkamisaegne kirjanik. Albert Simmi kogutud andmed. Hollywood, California 1966–1971. EKLA, f. 113, m. 14:3.

³ P. Tooming „Foto! Foto? Foto...“. Tallinn, 1983, lk. 43–46.

O. Klaasseni raamatus „Hüvasti, Insulinde!“, on see andnud põhjust ilmutada käesolev kirjutis ning tuua ühe valiku tema fotosid avalikkuse ette. Selle taustal on esitatud lühike ülevaade Andres Saali arhiivikogust EKLA-s ning elulooliste faktide kõrval ka tema õppinud piltnikuks saamise lugu. Heaks näiteks kaastöölise ja nõuandja rollist illustreeritud Oleviku kujunemisel on siinsamas tervikuna avaldatud üks selleteemaline kiri Ado Grenzsteinile, tollaegsele ajalehe toimetajale.

Andres Saali pärandit on EKLA-sse registreeritud andmetel osade kaupa üle antud juba alates 1931. aastast, seda peamiselt Eesti Kirjanduse Seltsi büroo ning vähem Richard Antiku⁴ ja Enn Koemetsa annetustena. Kindlasti oli ka Karl Eduard Söödiil, kellega Saal oli tutvunud Olevikus töötades, oma osa selles, et tema materjalid jõudsid suures osas Eestisse. Sööt kirjutab: „Oleks tänuväär, et Sa ülesvõtetest – kui neid ei taha käest anda – äratõmbed või reproduktsioonid saadaksid nii E. Kirj. Seltsile [Eesti Kirjanduse Seltsile] kui ka E. R. Muuseumi [Eesti Rahva Muuseumi] arhiivi jaoks, kus nad

kirjameestele ja kunstnikkudele käsitada oleksid nüüd ja edaspidi.“⁵ Et Saal ka ise oma kirjavara kindlasse kohta paigutamise osas hoolt kandis, sellest annab tunnistust K. E. Söödi kiri A. Saalile 1930. a. juunikuus: „Kallis Sõber! Järelepärimise peale Eesti Kirjanduse Seltsist anti mulle näha ja läbi vaadata Sinu saadetis, s. o. kimp mitmesuguseid tunnistusi ja teadaandeid asutistest, mis Sa oled aastate vältusel uurimise ja tutvumise otstarbel külastanud. Need paberid lähevad kõik Seltsi kultuuriloolise osakonna raudkambrisse alleshoidmiseks tuleviku jaoks. Saadetises on igatahes nii mitmesugust materjali, milles vististi nii mõndagi vajalikku eesti kirjandusloo kirjutajatele, nii siis ka Sinu eluloo jaoks.“⁶

Andres Saali käsikirjaline fond kultuuriloolises arhiivis numbriga 113 sisaldab kokku 18 mappi 244 säilitusüksusega. Kirjavahetuste kõrval leidub selles ohtralt tema kirjutisi teemadel kirjandus ja keel, usk ja templid, poliitika, maa- ja loodusteadus; reisikirjeldusi, päevaraamatulisi ülestähendusi Hollandi elust, Jaavast ja Jaava kunstist jne. On mitmesuguseid ametialaseid kirju ning lepinguid,

Külatänav Jaaval. EKLA, E-79:9

⁴ Richard Antik (1901–1998) oli eesti raamatukogutegelane ja bibliograaf, alates 1927. aastast Eesti Rahva Muuseumis Arhiiviraamatukogu juhataja.

⁵ Karl Eduard Söödi kiri Andres Saalile 10.02.1927. EKLA, f. 173, m. 57:1, l. 37p–38.

⁶ Karl Eduard Söödi kiri Andres Saalile 10.06.1930. EKLA, f. 173, m. 58:1, l. 23 ja 23p.

Kautšukiistandus
Jaaval.
EKLA, C-79:16

Sumatra tantsijaid.
EKLA, C-79:14

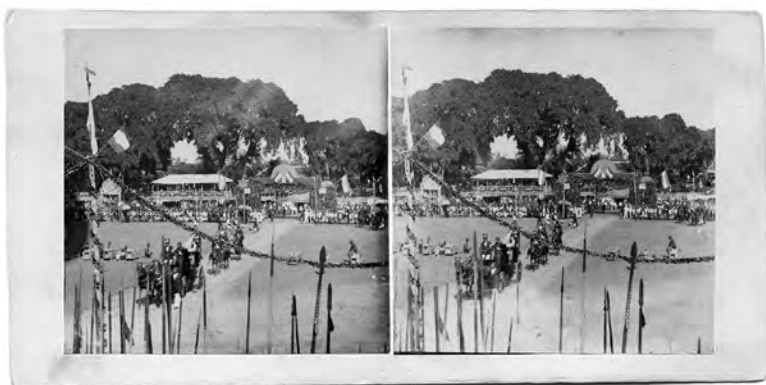
tunnistusi ja tõendeid, saksakeelne käsikirja fototehnika, tema ajalooliste jutustuste mustandeid jm. Uurimistööd täiendavad tema enese kirjad teistes isikufondides, pikemaajalised ja põhjalikumad on need olnud Ado Grenzsteini ja Karl Eduard Söödiga. Andres Saali nimeline fotokogu kannab numbrit 79 ning sisaldab ühtekokku 162 pildilist säilikut. Valdavalt on need tema enda jäädvustused Jaava saare loodusest ja olustikust, sealhulgas 44 stereofotot, mis tagaküljel olevate autori ilmekate saksakeelsete seletuste kaudu räägivad justkui oma lugu. 2013. aastal lisandus arhiivi veelgi huvipakkuvat käsikirjalist materjali

A. Saali kohta – kogutud tema elu ja tegevuse kõige põhjalikuma uurija Olaf Klaasseni poolt.⁷

Andres Saal sündis 21. mail 1861 Pärnumaal Tori vallas Kaseküläs. Ta lõpetas Selja vallakooli ja Tori kihelkonnakooli, täiendas oma haridust iseõppimise teel ning 1880. a. sooritas Tartu Õpetajate Seminaris vallakooli õpetaja eksami. Seejärel töötas kodukohas abiõpetajana, tehes samal ajal juba kaastööd ajakirjandusele. Siitpeale algas ka lähem tutvus ja sõprus Ado Grenzsteiniga, kes kutsus Saali 1884. a. tööle ajalehe Olevik toimetusse. Ajakirjandusliku kutsetöö kõrval õppis Andres Saal Tartu

⁷ EKLA reg. 2013/84.

Tiigrite võitlusväli.
„Ükskord hüppas tiiger
üle kõikide peade
majja, kus istus palju
elegantseid daame!
Solo kuninga juures.“
EKLA, B-79:3

Üleval kraatri serval.
EKLA, B-79:46

Teel kraatrist tagasi.
EKLA, B-79:43

Külatänav jaavalastega.
„Nad ei näe nii koledad
välja kui pildi peal,
neil on suured silmad.
Tüdrukutel on nägu
riisijahuga valgeks
tehtud, tahavad ka
valged olla. Jalavõrud
on hõbedast.“
EKLA, B -79:1

Ülikoolis vabakuulajana ajalugu, filosoofiat, keeli, arheoloogiat ja astronoomiat ning kuulas muidki loenguid. Pöördepunktiks Saali elus sai aasta 1893, mil tema populaarsete ajaloolaste väljaannete ja kirjatööde publitseerimist hakkas takistama tsensuur. Püüdes leida endale uut tegevust, kaalus ta muu hulgas ka võimalust sõita Venemaale kooliõpetajaks. Et samal ajal tekkis aga Ado Grenzsteinil mõte muuta Olevik illustreeritud ajaleheks ning ta palus Saali osanikuks, siis sündis otsus, mis viis ta hoopis Saksamaale

– õppima foto- ja tsinkograafia eriala.⁸ Lisaks Grenzsteinile oli selles tema truuks toetajaks Karl Eduard Sööt, mida kinnitab nendevaheline pikk kirjavahetus. Selle otsusega oli Andres Saal kutsunud oma elus esile suured muutused.

1893. a. kevadel ilmus Oleviku teadaanne, et „Liivi kubernerri herra on „Oleviku“ toimetajale fotograafia ja tsinkografia (pildivalmistamise töötoa) avamiseks luba annud“.⁹ Juunikuine Saali kiri Saksamaalt Grönenbachist Grenzsteinile on juba sellekohast nõu ja õpetust jagav.¹⁰

Grönenbachis 10/6. 93.

Auus sõber!

Saadan Su lehele jälle veidi põhku, mis Venemaa näljahädaga lauale võid panna. Et mu kirjeldused nii nohused ja pealiskaudsed on, seks on osalt mu kasin aeg, osalt ka see süüdlane, et ma oma praeguses olekus täitsa tindipoti mõtete juurest eemal olen.

Kõige suurem rõõm oli mul Su kirja üle. Praegu ei tea ma mitte veel otsust meie võimalikult eesoleva osaäri üle anda. Praegu seisavad mõtted veel hapatuse tonnide külles, nii et mahti pole saanud selle üle järele mõtelda. Loodan augusti kuus kõige kupatusega valmis saada, ning siis leian ka juba aega tuleviku peale mõtelda. Hakkajal on tegemist. Kui meist äriosalised peaksivad saama, siis pean ma kohe ette ütleva, et ma kapitali, kõige pealt esiotsa, ärisse panna ei või. Siin olek neelab ometi palju rohkem kui ma kõige kõrgema rehnungi järele ette olen arvanud. Et mul aga ialgi mõtet ei ole olnud, Sinuga sel põllul võistleva hakata, sellepärast olen ma ennast Sinu ärisse pakkunud. Kui sellest mõttest midagi peaks tulema, siis peame asja nii ette võtma, et ta läheb ja et töötamine ka rõõmu teeb. Siis võiksid Sa oma zinkogr. ja fotogr. veel lithogr. ja lich[t]drucki¹¹ peale laiendada. Lichtdruck ja photolithogr. lasevad endid ilma liia kuludeta sisse seadida; käsipress võib üks olla, ja see on seal peaasi, mida juba 300 marga eest üsna kenaste võib saada. Ma tahan üleüldse kõik kunstid tasku pista ja kaasa tuua – ka mitte värvitrükk välja arvatud.

Atiljee ehituseks ei või ma kirjas täielisi plaanisid anda, neid võid 2 marga 50 p[enni] eest ka Tartu raamatukaupluste läbi saada: „Dr. Joseph Maria Eder, Atelier u Laboratorium des Photographen“.¹² See on nimelt ühest suuremast värgist „Ausführl. Handbuch der Photogr.“¹³ mis tervelt 54 marka 80 p[enni] maksab, üks Ergänzungsband.¹⁴ Seda on tellimise juures tähele panna, muidu saad terve kupatuse kaela. Kõige pealt peab võimalikult suur lae- ja põhjavalgus olema, siis on juba hüva. Suurus 3 + 4 sülda mõjub. Pimekammer peab direkt anschließen¹⁵; see ei pruugi suurem olla kui 1 [ruut]süld.¹⁶ Töötuba ja kui võimalik, ka ootetuba, aga mitte taevas, vaid ikka veel maa peal. Photolithogr. ja Lich[t]drucki¹⁷ tarvis mõjub esiotsa üks ruumikas tuba üsna ligidal.

Kui minust nahka ei peaks saama, siis annan ma Sulle veel üht nõuu, mis Sa tõeste pead tegema, kui mitte sisse kukkuda ei taha. Kui Sa enesele ühe Chemigraphi¹⁸ tulla lased, siis lase enesele kõik

⁸ Tsinkograafia – fotograafia ja söövitamisel põhinev klišeede valmistamise menetlus, kasutatakse trükinduses.

⁹ Olevik, 10.05.1893, nr. 19, lk. 414.

¹⁰ Andres Saali kiri Ado Grenzsteinile 10.06.1893. EKLA, f. 38, m. 1, l. 75–75p.

¹¹ Valgustrükk.

¹² J. M. Eder. Das Atelier und Laboratorium des Photographen. Knapp, Halle, 1893.

¹³ J. M. Eder. Ausführliches Handbuch der Photographie. („Põhjalik fotograafia käsiraamat“). Knapp, Halle, 1891–1906.

¹⁴ Täienduskõide.

¹⁵ Peab olema otse selle kõrval.

¹⁶ 1 ruutsüld = 4,55216723 m²

¹⁷ Fotolitograafia ja valgustrükk.

¹⁸ Kemigraaf. Kemigraafia on söövitustehnikaga klišeede valmistamise võtete üldnimetus.

kätte õpetada. Oma poisikeste peale ära toeta mitte. Kui see terve kunstik ka nii veike näitab, siiski on seal juures nii palju veikesi asju, mida üksi täieealise mõistus õieti takserida võib. Kuidas Peterburis lood on, seda ma ei tea – väljamaal on zinkographies vähemalt 10 spetsialisti, üks repoducerib, teine entwickelt,¹⁹ kolmas coperib, neljas puhastab tina plärakaid, viies paneb pildid tsiingi peale, kuues ätsib²⁰ jne. Missuguse spetsialisti otsid Sa nüüd enesele välja, kes Sulle õige ja korralise zinkographia sisse seab? Hapendaja ei tea siinsetes ärides copeerimisest ja muudest midagi, niisama ümber pööratud jne. Oled Sa ise aga „fachmann“,²¹ siis võid töö ära jagada, kuidas kõige tulusama leiad.

Kui ma siin veel kõvaks küll ei peaks saama, siis tahan ma kas mõnesse suuremasse ärisse ehk Wiener Ederi Anstalt²² tikkuda, kui kukkur lubab. Sain veel täna prof. Ederi käest tema kooliplaani, mis riigi kulul üleval peetakse ning mulle nüüdses kunstikõrguses lahti seisab. Muidugi ei tee ma seda, kui ma oma tiivade jõudu küllalt tunnen.

Südamlise tervitusega

Sinu A. Saal

NB. Piltisid võid saata. Siis kui tuleb Olevik.

Õppinud edukalt Baieris Grönenbachi lossis asunud Wilhelm Cronenbergi²³ 1857. a. rajatud Praktilise Fotograafia ja Fotomehaanika Öppe-asutuses ja täiendanud end kuu aega Josef Maria Ederi²⁴ poolt 1887. a. asutatud Viini Keiserlikus Fotograafia ja Reproduktsioonitehnika Öppe- ja Uurimisasutuses, sai Saalist selle ala õppinud spetsialist ning juba hakkas tulema ka mitmeid tööpakkumisi. Siiski jäi Andres Saal truuks Grenzsteinile antud lubadusele ning pöördus 1893. a. varasügisel tagasi Eestisse, et aidata kaasa tsinkograafiatöökoja rajamisele. Juba 6. septembril ilmus Olevikus esimene proovipilt. Ehkki see oli vaid reproduktsioon sama aasta ajalehe 17. numbri esiküljest, oli algus tehtud ning siitpeale ei puudunud illustatsioon ühestki ajalehenumbri, kuigi aasta lõpuni ilmus neid planeeritust kasinamalt. Esialgu jättis ilmunud piltide trükikvaliteet siiski kohati soovida, põhjuseks tööks tarvilike korralike materjalide puudumine. Kodumaal saadavate kehvapoolsete töövahendite asemel tuli paremaid tellida välismaalt, mis aga kõik võttis aega. Seetõttu polnud tegijad ise tulemusega sugugi rahul ning tundes selleaegse ainsa illustreeritud ajalehena vastutust oma tellijate ja lugejate ees, ilmus Grenzsteinilt aasta lõpul Olevikus selgitav-vabandav artikkel „„Oleviku“ pildid“. Pannes paremad lootused uuele aastale, kirjeldatakse selles muu hulgas

pilditegemise protsessi: „[---] Miks asi lõppeval aastal nii läks, sellest peame oma lugejatele pisut seletust tegema. Trükipiltide valmistamine on niisugune asi, mis tegelikult tuleb õppida. Niisugused kohti, kus see võis lühema ajaga sündida, meie isamaal veel ei ole. Need pildikojad, mis meie suurtes linnades on, on nii sisse seatud, et üks meister üht, teine teist ja kolmas kolmandat asja mõistab – üks võtab pildid päevapiltlikult üles, teine toimendab nad metalli päale, kolmas keemitseb pildi metallile sisse jne. Selle juures ei tunne üks ühe ega teine teise kunsti. Kes siin õpipoisina tahab seda kunsti ära õppida, see peab ennast mõneks aastaks kinni andma ja selle pika aja sees võib ta ainult ühe neist kunstidest ära õppida. Meie juures ei ole aga niipalju tööd, et kolm meest selle pääl võiksid elada. [---] Sääli läks suguvend hr. Saal väljamaale, kus üks instituut seks sisse seatud, õppis päevapildi, tsinkografia klaastrüki ja mõne muu siia puutuva kunsti kätte, nii et ta siin täielist tööd võib teha.“²⁵

Seda, miks ajalehes ilmunud pildid tuhmid ja hallid olid, selgitab Grenzstein lisaks vajalike materjalide puudusele viidates veel nii: „Pääta-kistus tuli aga ülevalt poolt, mille vastu inimese jõud ja nõud ei jaksa: Päike ei paista! Meil on juba mitu kuud umbne ilm olnud. Pilditegemise juures on aga niisuguseid keemikalisi toimendusi, mis valguse abil tehakse. [---] Niipea kui nüüd

¹⁹ Ilmutab.

²⁰ Sks. k. *ätzen* – söövitama.

²¹ Asjatundja.

²² J. M. Ederi asutatud Viini Keiserlik Fotograafia ja Reproduktsioonitehnika Öppe- ja Uurimisasutus.

²³ Wilhelm Cronenberg (1836–1915), saksa fotograaf ja fotograafilise tehnoloogia rajaja.

²⁴ Josef Maria Eder (1855–1944), austria keemik, kes oli spetsialiseerunud fotograafiale.

²⁵ Olevik, 20.12.1893, nr. 51, lk. 1090.

ilmad selgemaks lähevad, ei ole meie pildidel enam niisuguseid takistusi ees. Siis tahame igas numbris tähtsatest meestest, rahvateadusest, teaduse ja tehnika põllult jne. pilta tuua ja ka naljatusi nende sekka võtta. Siis ilmub ka veike luuletuste raamat siin valmistatud piltidega, selle põllu pääl esimene meie kirjanduses.“²⁶

Andres Saal jäi Oleviku pilditöökoja juurde ametisse 1897. aastani. Kuni selle ajani polnud olukord sugugi halb. Ta oli jõudnud teha kokku ligi 800 klišeed.²⁷ Avaldatud illustatsioonid olid enamus küll joonistused või reprod välis-ajakirjandusest, vähem originaalfotosid, kuid aja jooksul oli nende trükikvaliteet paranenud. Tellimusi tuli mujaltki: K. E. Söödi kirjastuselt, Postimehe toimetuselt, mitmetelt trükikodadelt. Saal oli vaieldamatult oma ala spetsialist, kuid tema tegus loomus hakkas ajapikku tundma vajadust liikuda edasi. Saksamaal õppides oli ta näidanud end parimast küljest ning teda mäletati – see sai ka määravaks Saali edasise elukäigu kujunemisel. Kui Indoneesias Surabayas²⁸ asunud trükikoda „E. Fuhri&Co“ võttis vastu otsuse oma illustatsiooniosakonna töömeetodite ümberkorraldamiseks, otsustati vastav spetsialist kutsuda

Euroopast. Järelepärimise peale Fotograafia Öppe- ja Uurimisasutusest „Klimsch&Co“, mis asus Maini-äärses Frankfurdis, soovitati Andres Saali, kes ei jätnud pakutud võimalust kasutama. Enne pikale reisile asumist läbis ta 1897. a. lõpul eespool nimetatud asutuses veel täienduskursuse ning sai sealt ka positiivse iseloomustuse. Juba 21. detsembril 1897 sõlmiti temaga leping, mille kohaselt palgati Andres Saal „E. Fuhri&Co“ reproduktioonifotograafia, tsinkograafia ja valgustrüki osakonna juhatajaks.²⁹

Siitpeale kulges A. Saali edasine elu väljapool Eestit. Surabayasse jäi ta kuni 1902. aastani, mil ilmnis uus ahvatlev tööpakkumine – Hollandi koloniaalarmee topograafiaameti fotoosakonna juhataja asukohaga Batavias,³⁰ Jaava saare põhjarannikul asuvas Indoneesia pealinnas. Sellest kujunes tema üks pikaajalisemaid töökohti. 1911. aasta alguseks oli aga tekkinud olukord, kus topograafiateenistus vajas uuendusi. Saali ametikoht nimetati ümber fotoateljee juhatajaks ning ta saadeti puhkuse- ja õppereisile Euroopasse, mis võimaldas tal külastada taas ka Eestit ning kohtuda vanade sõprade ja tuttavatega Tartus. Pärast aastast ringkäiku pöördus ta tagasi Jaavale

Andres Saal abikaasa ja tütreaga Jaava saarel Batavias 1904. a. EKLA, C-79:63

²⁶ Samas.

²⁷ Reljeefse joonisega kõrgtrükiplaat.

²⁸ Linn Indoneesias, Ida-Jaava provintsi halduskeskus.

²⁹ A. Saali ametialane leping 1897. EKLA, f. 113, m. 9:12.

³⁰ Praegu Jakarta.

Fotograafia Õppe- ja Uurimisasutuse „Klimsch & Co“ kinnituskiri Surabayas asuvale trükikojale „E. Fuhri & Co“ 27. XII 1897: Kinnitame, et härra Andres Saal Tartust töötas 15. novembrist 23. detsembrini 1897. a. meie õppeasutuses ja katsejaamas ja näitas üles suurt osavust ja hoolt fotomehaaniliste reproduktsioonimeetodite, eriti valgustrüki rakendamisel. EKLA, f. 113, m. 9:16, l. 1/1

Trükikoja „E. Fuhri & Co“ sertifikaat 18. XI 1902. a. Andres Saali töötamise kohta: Käesolev sertifikaat on välja antud A. Saalile, et tõendada tema töötamist viimase nelja aasta jooksul Surabaya trükikojas. Ta töötas erinevates trükikoja töökodades (paljundus, valgustrükk, tsinkograafia). Oli väga kõrgelt kvalifitseeritud töötaja. Lahkus töölt omal soovil. EKLA, f. 113, m. 9:16, l. 2/2

oma endisele ametikohale, kuhu jäi kuni 1916. aastani. Ilmnud terviseprobleemid sundisid aga vahetama elukohta ning ta veetis paar aastat koos perega Hollandis. Tagasi põrdukes polnud tema endine töökoht enam vaba ning 1920. aastal, mil Saal jäi ametlikult pensionile, asus ta elama Kaliforniasse, kus ka suri 23. juunil 1931.

Kus tahes Andres Saal elas, töötas või reisil, seal tundis ta huvi selle maa ajaloo ning kõige ümbritseva vastu. Eriti on silma paistnud tema süvenemine idamaade kultuuri ja filosoofiasse. Hämmastav oli Saali keelteoskus – lisaks vene, saksa, inglise, prantsuse ja hollandi keelele õppis ta ära ka malai ja indoneesia keele ning vähemal määral oskas isegi sanskriti ja hiina keelt. Järjepidevalt hoidis ta sidet Eestimaaga, mille kinnituseks on tema kirjavahetused ning arvukad Eestisse saadetud kirjutised ja kaastööd ajalehtedele.

Miks aga kolis Saal pensionipõlve pidama Ameerika Ühendriikidesse Kaliforniasse, täpselt Hollywoodi Los Angelese linnas? See oli paik, millest ta oli vaimustunud oma kunagisel

reisil. Kõige ilmekamaks näiteks sellest on katkend tema pikast kirjust K. E. Söödile, kirjutatud 1919. aasta varasügisel Batavias:³¹ „Kulla kallid sõber! [– – –] Hollandi elu läks mulle nii igavaks ja ka viletsaks, et seda enam välja kannatada ei võinud. 21. detsembril 1918 sõitsime Hollandist Le Havre ja Bresti kaudu Amerikasse. 5. jan. s. a. olime New Yorkis. [– – –] Mäherdune uhke ja ilus maa Amerika ja ta rahvas on, seda peab igaüks oma silmaga nägema. Kirjeldus pole üksi kirja ruumi kitsuse pärast võimata, vaid ka sellepärast, et ülisuure ilu ja rahva hingelise kõrguse kirjeldamine üleüldse tõlplase töö on. Olen siiski oma elunähtustest sõja ajal, reisist jne. tosin raamatuid täis kirjutanud, ka Amerika üle. Kui Eesti Kirjanduse Selts jälle kord elusse tõuseb, võib ta need, kui tahab, oma käsikirjade kogusse saada.

New Yorgis oli meil vähe aega, kolm päeva kõigest. Seal kihutasime raudteega risti läbi Põhja-Amerika Kaliforniasse. Terve Amerika õhturanna Los Angelesest ja San Franziskost kuni Kanadani oleme läbi reisinud ja läbi elanud.

³¹ Andres Saali kiri Karl Eduard Söödile 05.09.1919. EKLA, f. 173, m. 17:23, l. 18/43–18/46.

Mägiküla Bromo tulemäe
jalamil. EKLA, C-79:41

Naesele meeldis Amerika nii kangeste, et ta 8 kuuks veel maha jäi, kui mina ära pidin minema. Nüüd tuleb ta 20. sept. järele.

[---] Amerika on hirmus suur ja ärakirjeldamata ilus. Kanada üksi annab 50 Helvetsiat – 12 suurt rahvaparki, nendest kõige suurem Yellowstone, kataks üksi pool Eestimaad, pakuvad nii palju vaatamise ja imestuseväärilist, et sellest nädalate kaupa võiks kõnelda. Niagarat nägime juba ülemaa raudtee sõidul. Meie sõitsime Hollandi ametnikkude erarongis. Konduktor pidas kinni, kus reisijad aga soovisid. Niagaral seisime 5 tundi. See oli unustamata lõbusõit. Amerika on tõeste uus ilm. Ka tema elanikud on uue ilma inimesed, niisama suured oma hinge kui ettevõtte julguse poolest. Kui Ameriklased Europa mõõdu järele kõlblustatud oleksid olnud, siis oleksid nad Europat ise oma sõda välja peksta lasknud. Siis seisaks ilm vahest juba Preisi ikkes. Ameriklase suurus võib juba veiksetest asjadest näha. Keegi ei võta Amerikas jootraha, olgu hotellis ehk söögi või joogimajas. Kaupmehed annavad ostjale veikseid asju ilma maksuta, kõik avitavad sind kõige suurema lahkusega. Üks New Yorki kaubamaja direktor pakkus meile Los Angelese hotellis paari korra nägemise järele oma ilusa auto suurte lõbureiside jaoks tarvitada. Reisijate bürood annavad kõik reisikirjandust hinnata ja paar korda nädalas ka täitsa hinnata lõbureisid. Hotellid toovad oma võerad hinnata ja viivad nad niisama hinnata jälle ära. Et Hollandi raha praegu odav on, tuleb elamine Amerikas kallis, aga Ameriklasele enesele ei ole ta kallis. Keegi hotell ega kaubamaja ei püia reisija taskust viimast kopikut välja kiskuda, nagu Hollandis ja vististe ka mõnes muus Europa riigis, välja võetud Inglismaa. Europale oli Amerika siiaamaani veel ülesleidmata. Keiser Villem

ei teadnud vähemalt Amerikast midagi. Aga ta Amerika leidus maksis talle krooni, võib olla ka kaela. Kui rahvastele õnnelist tulevikku ette kuulutatakse, siis lastagu nad saada nagu Amerikas praegu – siis on maapealne paradisi käes.

[---] Nüüd oleme Jaaval tagasi. Mäherdune taeva kõrgune vahe Hollandi veikluse ja Inglise suuruse vahel! Niipea kui võimalik, tahame siit jälle kaduda. Kui kord elada, miks siis mitte ilusas ilmas? Näed isegi, paber otsas. Punkt. Tervitustega.“

Oletatavasti K. E. Söödi palvel on Andres Saal 1926. a. kirjutanud pikema loo „Oma elust“, milles ka arutlusi Eestimaa mineviku üle. Selle lõpetab ta sõnadega: „1893 viibisin esimest korda väljamaal ja nägin suure ilma ilu enne aimamata küljest mitmel maal. 1897 jätsin isamaa jäädavalt jumalaga [---] Igatsus kodu järele ajas mind mitu korda Eesti Taara tammi-kusse. [---] Kodumaalt olen juba ligi 30 aastat ära, mis ise terve eluiga on. Selle aja olen mitmel maal äraelanud, pikki reisisid teinud, paar korda ümber ilma olnud, kord kõige perega, kõiki maailmajagusi näinud – ja sa küsid elulugu! Mu elu on nii täis lugusid, et juba paljas üleslugemine ära väsitaks. Parem paneme punkti juba enne hakatust, aga lepime ühe ainsa looga.“³²

Andres Saalist alles jäänud arhiivikogu oma mitmekesisuses pakub rohkelt võimalusi erinevateks uurimistöodeks ja minevikutõlgendusteks. See on maailmaränduri, kirjaniku, piltniku ja ennekõike ühe eestlase lugu.

Vilve Asmer

(1957), Eesti Kultuuriloolise Arhiivi juhataja, Eesti Kirjandusmuuseum, Vanemuise 42, Tartu 51003, vilve@kirmus.ee

³² A. Saal. Oma elust. 1926. EKLA, f. 113, m. 5:3, l. 4.